
Kultúrák közti kapcsolatok a kora újkori földközi-tengeri térségben: oszmán–velencei találkozások

Stephen Ortega könyve az Ashgate kiadó gondozásában jelent meg a „Transculturalism, 1400–1700” sorozat negyedik köteteként. Ez a sorozat olyan tanulmányok közlését jelölte meg céljául, melyek az Európa, Ázsia, Afrika és Amerika közti kora újkori államközi politikai kapcsolatokat és ezek egymásra hatását mutatják be. E könyvek utazók, kereskedők, feltalálók, térképkészítők, különböző művészek és írók írásait vizsgálva reflektálnak az adott terület politikai, gazdasági, nyelvészeti sajátosságaira és természetesen az adott kulturális környezetre, a „transzkulturalizmus”, vagyis az emberiség túlélését biztosító – a kultúrák közti – átjárás és átjárhatóság jegyében.

Stephen Ortega, a Simmons College történelem tanszékének tanára, ahol egyetemes történetet, az iszlám történetét és az egyes civilizációk egymásra hatásának történetét (crosscultural history) oktatja. Kötete a bevezetőn és a zárszón kívül összesen 5 fejezetet tartalmaz, melyet részletes bibliográfia és tárgymutató zár. Ortega bevezetőjében kiemeli, hogy azért született meg ez a könyv, mert az eddigi kutatások elhanyagolták az iszlám világ és Európa viszonylatában, a kultúrák közti kapcsolatokban a muszlim hatás vizsgálatát a Nyugaton. Így ez a kötet alapvetően a XVI–XVII. századi oszmán világ és a Velencei Köztársaság keresztény alattvalói közti kultúra-közi kapcsolatokat veszi górcső alá. Az oszmán-európai társadalmi kapcsolatok komplex kutatásához ugyanis relatíve kevés szakirodalom áll a rendelkezésünkre. Az újabbak közül meg kell említeni *Eric Drusteler* és *Nathalie Rothman* munkáit¹, akik azonban ennek a kapcsolati tengelynek egy másik vetületére helyezik a hangsúlyt. Ortega kiemeli, hogy *Paolo Preto* alapvető könyve² is csak egy fejezetben foglalkozik a Velencében élő török közösséggel.

1 Eric Drusteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore, John Hopkins University Press, 2006.; Nathalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca, 2012.

2 Paolo Preto, *Venezia e i turchi*, Firenze, 1975.

Hozzáteszi továbbá, hogy *Cemal Kafadar* és *Maria Pia Pedani* 80–90-es években megjelent elemzései³ mellett még mindig a világhírű iszlamista, *Bernard Lewis*⁴ könyve adja a legszélesebb áttekintést a muszlimok kora újkori európai jelenlétéről, de pont az oszmánokról ő is kevés konkrétumot tud felsorakoztatni.

Ortega kötete abban különbözik az előbb felsoroltaktól, hogy nem a korábban már többször elemzett témára, az Oszmán Birodalomban élő és tevékenykedő keresztény és zsidó közösségekre összpontosít elsősorban, hanem azokra a muszlim törökökre, vagyis pontosabban fogalmazva oszmán alattvalókra helyezi a hangsúlyt, akik Velence városába, illetve a Velencei Köztársaság területére érkeztek. Ezen a korábban keveset vizsgált aspektuson keresztül világít rá a fennálló hatalmi, társadalmi és földrajzi viszonyokra, melyek a muszlim utazóknak a keresztény világhoz való kapcsolódási pontjait jelentették, és a korábban marginálisnak tekintett muszlim részvételre a különböző szintű és formájú kapcsolatok és egymásra hatások alakításában. Időbeli keretnek pedig elsősorban a lepantói csatát követő ciprusi hadjárat (1573) és a krétai háború kezdete (1645) közötti időszakot jelölte ki a szerző, mint egy relatív nyugodt békeperiódust, amikor is sok oszmán, vagyis muszlim alattvaló érkezett Velencébe kereskedni. Ez azonban nem jelent szigorú időbeli behatárolást, mivel Ortega olyan érintkezési formákat és kereskedelmi gyakorlatot is bemutat, melyek a fent jelzett időszak előtt, illetve után is megtalálhatók voltak. A két nép közti hivatalos kapcsolatok a XIV. század második feléig nyúlnak vissza, s az ezekben a korai századokban megkötött békék és megegyezések ismerete elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük a későbbi fejlődés alapját és az idő közben bekövetkező változások lényegét. Az oszmanista kutatók között már korábban bekövetkezett paradigmaváltást Ortega is hangsúlyozza: ahelyett, hogy úgy gondolnánk az Oszmán Birodalomra, mint egy önmagába zárkózó, vagy éppen ellenkezőleg, más, külső hatások által meghatározott államalakulatra, azt kell megvizsgálni, hogy az oszmánok által felhalmozott tudás és az általuk gyakorolt hatalom milyen módon nyilvánult meg a

3 Cemal Kafadar, *A Death in Venice (1675): Anatolian Merchants Trading in the Serenissima*. In: *Journal of Turkish Studies* 10. 1986. 191–218.; Maria Pia Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia, 1994. Ortega nem veszi figyelembe azonban későbbi munkáit, amik pedig számára is hasznos adalékokkal szolgálhattak volna: uő., *Venezia porta d'Oriente*. Mulino, Bologna, 2010.; uő. *Turchi in Canal Grande*. *Annali di Ca' Foscari* XLVI. 2. 2007. 39–54.; uő. *Ottoman Merchants in the Adriatic: Trade and Smuggling* *Acta Histriae* 16/1–2. 2008. 155–172.; uő. *Ambassadors' Travels from the East to Venice*. In: *Annali di Ca' Foscari* 48/3. 2009. 183–197.

4 Bernard Lewis, *The Muslim discovery of Europe*. Norton ed., New York, 1982.

birodalom határain kívül. Ortega éppen ennek a szempontsornak a mentén, vagyis a hatalom kifejeződésének és megjelenésének a különböző aspektusai mentén osztotta öt fejezetre kötetét.

Az első fejezetben azt az oszmán hálózatot mutatja be, mely a Velencében élő muszlim közösség számára próbált megfelelő lakhatási körülményeket biztosítani. Ortega ennek érdekében bemutatja azokat az előkészületeket és megegyezéseket, melyeket ebben az ügyben az oszmánok a velencei hatóságokkal intéztek, és ezen keresztül azt az erőfeszítést, amit az itáliai köztársaság tett annak érdekében, hogy elrendezze ezeknek a gyakran az állami felügyelettől független csoportoknak a helyzetét. Igaz ugyan, hogy ezek a közösségek szétszórtaan éltek a városban, de mivel erős helyi kapcsolati hálójával rendelkeztek, adminisztrálásuk és felügyeletük nagy kihívást jelentett a hatóságoknak. A második fejezet éppen az erre a problémára adott válaszokkal foglalkozik, vagyis a velencei bürokráciával való egyezkedéseket és az integráció útjait kutatja, vagyis egészen pontosan azt, hogy a helyi tanácsok és vezetők hogyan állapították meg, mérték fel a kereskedelmi igényeket, és mily módon jelentkeztek, mint a kultúrák közti kommunikáció, érintkezés színterei. A kötet ezen része kiemeli, hogy az oszmán csoportok, közösségek a 'Cinque Savi della Mercanzia' kereskedelmi szervezeten keresztül folytattak párbeszédet a velencei állammal. A következő, harmadik fejezetben is folytatódik a dialógus kérdése, de a vizsgálódás színtere Velence városáról a két állam határa menti területre tevődik át, ahol a szerző a helyi eseteken és konfliktusokon keresztül vizsgálja a társadalmi elhelyezkedés és a kulturális közvetítés problematikáját. Ebben a fejezetben különös hangsúlyt kap az áttérés kérdése, mely egyben bizonyos kapcsolatot és ugyanakkor akadályt is jelentett az államhatalommal és a közemberekkel való érintkezés során. Szintén ebben a részben elemzi Ortega az oszmán hatalom Velencében megjelenő különböző formáit. Ezek már a negyedik fejezetben szereplő téma előfutáraként szolgálnak annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy az egyes egyének mily módon folyamodtak az oszmán kormányzathoz és vonták be a konfliktusok megoldásába a velenceieket. Levelek, rendeletek, egyéni javaslatok egész sora tanúskodik arról, hogy miképpen zajlott a két állam közti kommunikáció, melynek társadalmi szereplői erősen befolyásolták a döntéshozás folyamatát. Ez azonban nem csupán egy kétoldalú párbeszéd volt, hanem az egész földközi-tengeri és azon túli világ különböző szereplőinek széles skálájú felvonultatását is jelenti egyben.

Mivel a szerző a velencei–oszmán kapcsolatokat mind mikro-, mind makroszinten vizsgálja, mindkét oldalon felszínre jönnek a helyi és a birodalmak közti, magas szintű kapcsolatok közti kölcsönhatások is. Az utolsó

fejezetben pedig azt vizsgálja a szerző, hogy a Földközi-tenger térségében található különféle csoportosulások mily módon hoztak létre egységekbe rendezett politikai színtereket szövetségek kötésével, a kultúrák közti együttműködéssel, illetve stratégiai okokból kialakult szembenállással, komplex háromszöget alkotva a velencei–spanyol–oszmán kapcsolatok terén. De mivel a spanyolok számára a „hitetlenek” ellen vívott harc hosszú időn keresztül erős retorikai eszköz maradt, a törökök és a velenceiek a fennálló hatalmi viszonyok miatt kénytelenek voltak részt venni ebben a fajta hatalmi kapcsolatrendszerben, úgy, hogy mégis lehetőséget biztosítanak a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére és fenntartására. Ez komoly feladat elé állította a meglévő törvényhozási és igazságszolgáltatási hatalmat, valamint kihívást jelentett a földrajzi ellenőrzés és ellenőrizhetőség szempontjából is.

Mivel Ortega a Velencei, az Isztambuli és a Simancasi Állami Levéltárban végzett kutatásokat, szintézisét olasz, oszmánli és spanyol nyelvű források alapján állította össze. Túlnyomó többségben vannak a velencei források, mivel az oszmánok nem írtak olyan úti beszámolókat, ami ránk maradt volna, sőt a legtöbbjük valószínűleg az oszmán kormányzat tudta nélkül tartózkodott a városban. Így ami a török levelezés nyomán ránk maradt, az általában már mind olyan ügy, ami már diplomáciai szintű beavatkozást igényelt. Az oszmán közösségek Velencében töltött mindennapjairól ily módon csak a velencei forrásokból szerezhetünk tudomást, például a büntető eljárásokból, vagy az inkvizíciós iratokból. Ezek a forrástípusok ugyanis nemcsak a vezető rétegek, hanem a közemberek világába is betekintést engednek és olyan fontos érintkezési formákat hoznak napvilágra, melyek amúgy nagyon nehezen követhetők nyomon.

Ortega meggyőzően érvel amellett, hogy a kora újkorban a keresztények és a muszlimok a kapcsolattartásra a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális lehetőségek igen széles spalettáját vonultatták fel, bemutatva, hogy a két eltérő közösség, vagyis a muszlim oszmánok és a keresztény velenceiek alattvalói: a különböző kereskedők és kereskedőházak, diplomaták, informátorok (besúgók, kémek), az áttértek és a kormányzatot szolgáló hivatalnokok, nagyon hasonló gyakorlatokat és tárgyalási technikákat alkalmaztak, amikor ügyeiket intézték. Érdekes tanulság, hogy míg az emberek saját identitásának meghatározásánál a vallási különbözőség nagy mértékben meghatározta a kapcsolatok jellegét; addig a jogi döntéshozó hatalom, a nemek közti kapcsolatok és az egyes emberek társadalmi státusza hasonló megítélés alá esett és hasonló kulturális érzékenységet mutatott mindkét említett civilizációban.

A könyv témája szorosan kapcsolódik továbbá olyan, az érdeklődés fókuszában álló témákhoz, mint a határok kérdése („borderlands”: átjárhatóságuk, az ott élők mobilitása a centrumban élőkhöz képest stb.), illetve az identitáskutatás problematikája. Az identitás kérdése ugyanis nem csupán arra világít rá, hogy hogyan látták magukat az egyes emberek, közösségek, hanem – ha nem állandó entitásként tekintünk rá, hanem egy kultúrák közti kölcsönhatás hozományként kialakuló folyamat részeként vizsgáljuk – arra is, hogy mit és hogyan adtak át egymásnak.

Mivel a szerző nagy hozzáértéssel és egységben szemlélve vonja be a makro- és mikrotörténeti elemeket egyaránt, a könyv nagy értéke, hogy új forrástípusok felhasználásával újszerű szempontokat hoz fel ebben a mások által már több oldalról kutatott és vizsgált témában, és így fontos és gondolatébresztő új adatokkal és következtetésekkel szolgál a két kultúra közti kapcsolatrendszer kutatásában. Emellett a kötet másik erőssége, hogy beemeli a vizsgáldás körébe Spanyolországot, mint a mediterrán térség szerves részét.

Stephen Ortega: Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman–Venetian encounters. (Kultúrák közötti kapcsolatok a kora újkori földközi-tengeri térségben: oszmán–velencei találkozások) Farnham, Surrey, UK; Burlington, VT: Ashgate, 2014. (Transculturalism 1400–1700), 212.

F. Molnár Mónika